

Bartov, Omer. Anatomy of a Genocide: The Life and Death of a Town Called Buczacz. – New York; London; Toronto; Sydney: Simon & Schuster, 2018. – 416 p.*

Сьогодні Бучач – це маленьке містечко з населенням 13 тисяч осіб на заході України, «обшарпане пострадянське болото», за словами автора книжки, історика Голокосту Омера Бартова. Бучач – це також місце дитинства матері автора, звідки вона з батьками емігрувала до Палестини та уникла Голокосту. На жаль, багатьом іншим членам їхньої великої родини судилася інша доля.

Між 1772 та 1918 рр. Бучач належав до Королівства Польського, тодішньої частини Австро-Угорської імперії. Упродовж своєї довгої історії Бучач не був острівцем миру та гармонії: містечко страждало під час воєн між польсько-литовськими, османськими та австро-

* Текст уперше було опубліковано англійською у: *Washington Independent Review of Books* (www.washingtonindependentreviewofbooks.com). Друкується з люб'язного дозволу автора. Переклад з англійської Віталія Боброва.

угорськими правителями та пережило етнічні протистояння і прояви антисемітизму у ХІХ ст.

У 1930-х рр. у Бучачі мешкали до 10 тисяч євреїв, що становили понад половину населення. Коли совіти відвоювали містечко у 1944 р., із них не залишилося майже нікого. Залишки польських мешканців стали жертвою кремлівських обмінів населенням між Україною та Польщею; їх відправили до новопосталої Польщі, а натомість прибули українські жителі з Польщі. В той самий час інших місцевих українців за підозрою у симпатії або співпраці з нацистами депортували до Сибіру.

Автор книжки «Анатомія геноциду. Життя і смерть у містечку за назвою Бучач» фокусується на найбільш руйнівному періоді життя Бучача – період між Першою та Другою світовими війнами. Бартов доводить, що постання націоналістичних ідеологій та одержимість етнічною ідентичністю були не єдиними силами, які спричинили цю деструктивну динаміку.

Натомість він звертає увагу на безперестанний калейдоскоп змін влади, політичних і воєнних, який збурював регіон від часів Першої світової війни. Через це зростала нетерпимість у відносинах між поляками та українцями, а усі наслідки зрештою оберталися проти місцевих євреїв.

Після окупації російською армією влітку 1914 р., вже у серпні 1915 р. Бучач відвоювали австрійці, – лише щоб віддати росіянам наступного літа. Коли царський режим впав навесні 1917 р., австрійці повернулися.

Навесні 1918 р. Брест-Литовський договір визнав незалежність української держави, яка намагалася вперше за два століття забезпечити політичну єдність України і методично дискримінувала польське населення.

Після перетягування каната між польською, українською і більшовицькою окупацією, у 1920 р. на наступні 19 років владу отримали поляки, проте вони жодним чином не намагалися заспокоїти дедалі більші міжетнічні суперечності. Поляки та українці винували одні одних у всіх своїх нещастях і насамперед у співпраці з різними окупаційними владами: вони плекали цю взаємну ненависть і сподівалися на шанс помститися.

Євреї, натомість, виявилися у пастці між усіма. Поляки і українці вважали їх зрадниками, колаборантами та бенефіціарами не-

щастя і змін режиму – ідеальними цапами-відбувайлами. Коли в результаті сумнозвісного пакту Ріббентропа–Молотова совіти захопили регіон восени 1939 р., градус переслідувань і ненависті досяг точки кипіння.

Кілька років тому у бестселері «Криваві землі» Тімоті Снайдер писав про неймовірні руйнування і кровопролиття, яких зазнала Східна Європа під владою Сталіна та Гітлера. Історик вважає обох диктаторів головними винуватцями жорстокості у 1930–1940-х рр. «Анатомія геноциду» Бартова, з її особливим фокусом на Бучачі, лишається до сьогодні найбільш переконливою і сильною альтернативою Снайдеровому «вертикальному погляду».

Звісно, Сталіна та Гітлера Бартов у своїй книжці увагою не оминув, адже читач має знати про їхню роль у тому жахливому періоді історії, зокрема, про німецькі витoki політики геноциду євреїв у Бучачі та інших частинах Європи. Однак про них згадано лише побіжно.

Натомість Бартов розчиняє загальний наратив терору, диктатури та геноциду у множинності окремих місцевих злочинців, спостерігачів і жертв у Бучачі та у сірій моральній зоні між цими групами.

Упродовж трьох років близько два десятка німців у співпраці з трьома сотнями українців убили (або депортували до таборів смерті) майже 60 тисяч євреїв із Бучацького району. Широко цитуючи первинні джерела (переважно свідчення із судових справ, але також кілька щоденників тощо), Бартов у моторошних деталях описує «сюрреалістичну суміш жаху та нормальності» в окупованому німцями Бучачі.

Усі ці документи свідчать, що ані вбивці, ані їхні спільники не вважали себе винуватими у скоєних злочинах. Однак ще більше, ніж описи насильства, жахає висвітлення Бартовим «неоднозначності доброти», моральної трясовини, яка затягнула місцевих християн і, згодом, поглинула євреїв.

Не всі українці та поляки ненавиділи євреїв, дехто пропонував допомогу й намагався врятувати своїх приречених сусідів. Але їхня мотивація була неоднозначною, а рішення іноді лише ситуативними. Небезпечна суміш жадоби, пристосуванства та страху спонукала окремих осіб до дій, що інколи перетворювали безкорисливих рятувальників на прихованих зрадників і запопадливих колаборантів.

Стиль цієї книжки здивує читачів, які вже знайомі з іншими працями Бартова. Автор відомий своїм умінням переконувати, однак за-

гальних пояснень і теоретичних конструктів у цій книзі немає. «Анатомія геноциду» – це, власне, опис і цитати. Через прями цитати із судових та інших свідчень злочинці, жертви й багато тих, хто коливалися між цими двома полюсами, висловлюють свої страждання, байдужість або цинізм.

Бартов добре знає історіографію досліджень про мотиви злочинців, про причини байдужості німців та інших європейців до масового убивства та про «вибір без вибору» жертв. Можна піддавати сумніву його рішення винести всі ці пояснення за межі книжки. Розповідати про зло без аналізу – складно, такий стиль лишає простір для містифікацій і демонізації, зображає злочин геноциду як щось незбагненне, щось поза межами людяності, зрештою, поза межами нашого сьогоденного світу. Однак, з іншого боку, такі пояснення повторювали вже багато разів, але це не дуже допомогло зупинити повторення насильств. Ба більше, можна припустити, що дослідження створили ілюзію визначеності знання – там, де панує невизначеність. «Анатомія геноциду» викликає у читача збентеженість, стурбованість і тривогу. І тому вона з'явилася вчасно.